

«Баришенька»

Винниченко Володимир Кирилович

В хаті й біля хати Сидоренчихи шамотня, гамір, біганина. Баби та молодіці з діловим, заклопотаним і трошки переляканим виглядом бігають то з горниці в кухню, то з кухні в горницю, вискакують надвір, прожогом виливають із мисок, макітер і знову біжать у хату. На долівці — клапті соломи, попіл, розлита вода. Надворі товпляться баби, зазирають у вікна горниці й, склавши руки під грудьми та похитуючи головами, шепочуться. Дітлахи нишпорять поміж спідницями, дряпаються на вікна й прилипають до шибок, широко, з таємним жахом і цікавістю роздираючи очі. Вони нічого не бачать через бабів, що товчуться в хаті, але їм все-таки страшно, їх здирають із вікон, дають штовханів та ляпасів, однак вони не плачуть, — не до того.

На груші, на самому вершечку, сидить Сашко, кидає сухими гіллячками в хлопців і огризається. Він сховався туди від бабки Соломії та тітки Катрі. Вони трохи не розірвали того чортового лобуряку, шибеника. Та де ж, нікого не питаючи, — там же розумне таке, що господи! — нікому ні слова не бовкнувши, схопився на коня та й гайнув у Соковате по лікаря! От-от має приїхати дохтурка. А що тут може та дохтурка зробити? Навіщо вона, на якого ката? На той світ запровадити? З тих дохтурів тільки й того, що після них попа клич.

Прийшлося зараз же запрягати у воза коней та мерщій гнати на хутори по бабу Чаплю. Думали, що якимось богом допоможе і без баби обійдеться, але як той розумник, школяр отой чортів, вихопився з дохтуркою, то треба ж рятуватися.

Тепер баба Чапля вже порається, слава, богу, біля Сидоренчихи.

Чоловіків ні в хаті, ні на подвір'ї не видно. Котрі в полі косять, яких погнали на окопи, а більшість на війні.

День сонячний, ясно-небий, тільки де-не-де пухнаті сиві кужелі випинаються з-за обрію. Вчора був великий дощ, і трава ще пом'ята й зализана від його.

Сашко часом злізає трохи нижче, шепотом кличе Юхима, свого товариша, й питається, як там у хаті. Юхим, довгообразий, з великими чорними очима, гострим підборіддям, у студентському позеленілому картузі, моргає йому й хита головою, мовляв — нічого, не турбуйся. Сашко завзято спльовує вниз і перекирвлює бабів. Від того, що він перекирвлювався вниз, лице йому червоніє й очі робляться пукатими. Одного чобота йому здерли, як ловили за ноги, коли він тікав на грушу, картуз загубив сам. Біляве волосся, жовте на кінчиках, стирчить наперед сердито й уперто.

— А ти сиди там, сиди!

— «Сиди там, сиди!»

— От я тебе перекирвлю! Аж на кутні засмієшся! Ач, яке добре! Мати помирає, а воно сидить на груші та з людей сміється! От так тепер по тих школах вчать.

— «По школах!» Боюсь я вас.

І Сашко знов лізе вгору й дивиться на шлях, що в'ється поза церквою. Але там не видно ще дохтурської брички. Тільки череда, розсипавшись по царині, мляво пересовується вздовж дороги.

В горниці на полу лежить Явдоха Сидоренчиха. Вона родить уже другу добу. Два дні й дві ночі в хаті стояв несамовитий крик її, зойк, верещання дітей. Губи її блідо-сині, покусані, запечені нелюдською мукою; руки й щоки подряпані нігтями; волосся розпатлалось, кілька раз промокало, потім висихало і збилось у тонкі, немов з личаків, пасми. Тепер вона, заціпивши зуби, мичить, як замкнена в хліву корова, корчиться й божевільно заковчує жовті, з червоними жилками баньки під лоба. Жовте, спухле, з синяками лице вкрите потом і здається — намазане салом. Коліна підняті догори, й живіт випинається над грудьми. Коли до неї звертаються, вона вже нічого не чує й не розуміє. І, здається, коли б загорілася хата, вона б так само лежала, корчилась і заковчувала очі.

Коло полу стоїть лава. На лаві ночви, миски, макітри, ложки, віхті соломи, попіл. Біля Явдохи помалу пореється баба Чапля, маленька бабуся з червоними, без вій, гостренькими оченятками і маленьким ротиком, зібраним докупи, як зашморгнутий кисет. Вона знає своє діло й не хапається.

В хаті ще душ п'ять бабів з засуканими рукавами, спітнілих, червоних, стомлених. Дух спертій, кислий, тяжкий, пахне кожухами, сирівцем, паленою соломою. З вікон на стіл лягли червоно-жовті смуги сонця й золотять на стіні старі запорошені рожі з паперу.

Баба Чапля щось шепоче про себе й великою ложкою колотить у місці воду, попіл, сіль, товчене скло й мочу маленької дитини. Баби пильно, з побожним страхом і напруженими очима стежать за кожним її рухом. Маленька, сухенька, червоноока й висхла, як грушка-кисличка, вся в темному, вона здається їм страшною і могутньою.

Породілля стогне, скреготить зубами, наче кусає сахар, йорзає ногами, синіми на литках, покусаними блохами, з довгими й задертими догори, як полозки санчат, великими пальцями. Баба Чапля починає голосніше шепотіти:

— Алілуя на березі, під берегом, на сірому камені. Там стояли три архангели. Один Масаїл, другий Самаїл, третій Гавраїл. Один мішає, другий надихає, третій випихає...

Явдоха скрикує, потім рывкає зо всієї сили, криво набік роззявивши рота, корчиться, сова ногами, дряпа руками круг себе й кричить так, що дзвенять шибки в вікнах. Баби ворухаться, хрестяться, непокоїно мнуть, й на лицах їм такий вираз, ніби це їх корчить і вони от-от самі закричать. Але баба Чапля спокійно колотить у місці і шепотить. Потім озирається до бабів, киває їм і кладе ложку на лаву.

— Держіть... — коротко каже вона, показуючи на Явдоху.

Одна залазить на піл і від стіни тримає Явдоху; друга держить за ноги, третя за голову. Всі шепочуть молитви й схвильовано, з страхом зиркають на бабу Чаплю. Тепер саме починається справжнє виганяння чорта.

Баба Чапля бере миску в обидві руки, щось стиха шепоче над нею, схилившись і дивлячись у густу, сіру мішанину. Потім повертається з нею на схід, дмухає, далі на захід і дмухає. Так на всі боки. Тоді ще щось шепоче в миску і, кивнувши бабам, щоб держали, підносить миску до рота Явдосі.

Явдоха мичить, рветься, реве, і з очей, як у замученої коняки, котяться буйні каламутні сльози. Вона не чує нічого й не бачить спасенної миски, що має врятувати її.

— Явдохо! — стиха кличе баба Чапля. — Явдохо, випий.

Явдоха сіпається, хрипить, а за нею сіпаються й хитаються баби, що держать. Тоді баба Чапля велить ще одній бабі ножем роззявити рота Явдосі. Під крик Явдохи рота роззявляють, і баба Чапля вливає туди з миски. Густа, смердюча мішанина ллється на щоки, на шию, на плечі Явдосі. Явдоха вмить стихає, якусь хвилину лежить, немов здивована, потім ще з більшою силою несамовито кидається, вибиває миску з рук баби Чаплі, виривається, схоплюється й хоче бігти. Але її знов хапають, кладуть, тримають. Баби зовсім перелякані, сопуть, тупцюють біля полу. Тільки баба Чапля не турбується, не тупцює й не лякається. Вона все знає, її нічим не здивуєш. Мовчазна, маленька, сухенька — вона знає своє діло.

— Держіть, держіть... — каже вона так, ніби ті піймали курча. — Все буде добре. Це в і н виходить. Алілуя, алілуя, алілуя... — Потім заплющує свої червоні оченятка, стоїть так якусь мить і тоді говорить: — А тепер, тіточки, треба виганяти. Ви двоє держіть, а ви двоє мніть черево. Місіть, як у діжці. Руками, руками!.. От тако... Ну!

Дві баби нерішуче стають біля живота Явдохи, як біля діжі, і, подивляючись на бабу Чаплю, чи так вони роблять, починають злегка надушувати на черево.

— Дужче, дужче! Добре місіть. Чого мнетесь! Баби натискують дужче, входять в азарт і вже місять з усіх сил. Явдоха витріщає очі, задихається, не може кричати, і з рота її дико, шматками виривається несамовитий звірячий рев.

Але в цей мент на подвір'ї чути дзеленчання дзвоників, тупотіння коней, гомін, крики. Баби, ті, що не місять, кидаються до вікон і зараз же з жахом шепочуть:

— Дохтурка приїхала! Дохтурка! Швидше, тіточки, швидше!

Тіточки починають ще з дужчим завзяттям місити Явдоху.

Двері прожогом розчиняються, й у хату швидко входить дохтурка. Місильниці озираються, але не кидають своєї роботи. Баба Чапля стоїть, дивиться на Явдоху і щось серйозно та суворо шепоче. Дохтурки вона ніби не помічає.

— Що ви робите?! — скрикує дохтурка й кидається до полу. Баби спиняються й дивляться на неї, витираючи голими руками піт, що рясно вкрив їхні червоні, розпалені лица. Явдоха лежить тихо, зомліла.

Але, придивившись до дохтурки, баби дивуються: це не дохтурка, а якась собі панночка, молоденька, гарненька: зовсім дівчина! Білява, рум'яна, на голові легесенький, у квіточках капелюх, біленьке, як з павутиння, платтячко на ній, — тільки до танців. Страх їхній опадає, й вони з посмішкою презираються. Баба Чапля скося тільки раз зирка на панночку й каже бабам:

— Дайте пір'їну, треба в носі полоскотать: зомліла Явдоха.

Тим часом дохтурка підходить до полу, одпиха тітку Катрю, бере за руку Явдоху й тримає так для чогось. Сама дивиться їй в обличчя. Потім починає розпитувати, що, як, коли. Голосок її ніжний, дзвінкий, вії на очах білі, як льон, довгі, а очі великі, сірі. Верхня губа, як у дітей, задерта догори.

Баби-відповідають знехотя, поглядаючи на бабу Чаплю. Та посміхається тонесенькою, як волосинка, посмішечкою, а оченятка без вій, червоні, гостренькі дивляться вбік. Розпитавшись, панночка починає оглядати Явдоху, делікатно торкаючись руками до її тіла. Усі слідкують з усміхом в очах.

— Ну, баби, діло погане, ви її замучили, — каже, нарешті, дохтурка, — треба рятувати. Так дитина не вийде. Треба щипцями витягати. Ану, поприбирайте з лави все це сміття! Швидко!

Баби перестають посміхатися.

Дитину щипцями витягати?! Та вона сказалася, ця баришенька? Наче дохле кошеня з криниці якимись щипцями витягати! Оце так!

Дохтурка бере невеличку скриньку, що привезла з собою й поставила долі біля себе, одсуває з лави миски і ставить скриньку на лаву. Така проворна, моторна, аж куди вам! Так, гадає собі, й кинуться їй помагати, різати живу дитину.

— Ну, швидше, баби, швидше! Чого стоїте? Може померти людина!

— А що ж це буде? — питає тітка Катря. — Що це ви кочете робити?

— Дитину витягати. Вона так не пройде. Мати померги може й дитина теж.

— Та як же витягати?

— Щипцями. Ось цими.

Дохтурка витягає з скриньки щось блискуче, похоче на великі ножиці, й показує бабам. Потім кладе назад, швиденько засукує руки, виймає з скриньки білий балахон, одягається в його, а сама тим часом розказує щось про те, що дитина так не пройде. Баби слідкують за нею, топчуться й не вслухаються в її слова. Вони вже знають, до чого це йдеться: баришенька дитину просто розріже та й витягне. Було це саме з Одаркою Безтямною, як возили її в земську больницу.

— Ну, ну, баби, часу нема, кожна хвилина дорога. Бачите, породілля лежить без пам'яті. Треба поспішати.

Хто зна, чи помічає дохтурка, що думають баби, вона собі одягається, скидає капелюха, засукує рукава, мие руки якоюсь пахучою водою оті страшні щипці та весь час балака так, наче ті баби приятельки її.

— Та що ж то ви хочете робити, баришенько? — нарешті обзивається баба Чапля, дивлячись убік і все так само тоненько посміхаючись. «Баришенька» дивується:

— Та я ж вам кажу що! Дитину витягати.

— Та отими ножами?!

— Атож. Не ножами, а щипцями. Ну, годі балакати. Держіть хвору. Беріть за руки, за ноги. — Та щоб мені руки одсохли, щоб я хоч торкнулась! — раптом із серцем, спалахнувши вся, говорить тітка Катря. — Щоб ото я рідну сестру та на той світ своїми руками одправила?! А ще чого вигадайте — щипцями! Бач мені! От таке! їдьте собі туди, звідки приїхали. Хто вас кликав? Не треба нам ніяких до-хтурів!

Дохтурка щурить свої сірі очі з пухнатими білими «віями, й губи їй злегка бліднуть. Вона робиться відразу старішою, поважнішою.

— Не балакайте, тітко, чортзна-чого й робіть що вам кажуть, — говорить вона тихо.

— Аякже! От так зараз і робитиму. Послухалась. Та щоб душі спасенія загубила, рідну сестру зарізала!

Баби теж починають із шепоту переходити помалу на голосну балачку, й, нарешті, в хаті здіймається крик і галас. Знадвору тим часом входять ще баби, розпалюють одна одну, отовплюють лікарку, не слухають її, кричать, деякі аж сікаються до неї. Очі всім горять; злі, роздратовані іскорки поблискують все частіше; вимахують руками, закарлюченими пальцями.

Лікарка блідне й тривожно озирається на двері. Пройти туди неможливо. Та й знає вона, що як прикаже страх, то цим може викликати ще більший вибух злості. Вона стоїть у своєму білому балахоні, щурить сірі очі, покусує губи й час від часу пробує говорити.

Але її не слухають. Десь узялася пір'їна, і баба Чапля вже засовує її в ніс зомлілій, непорушній Явдосі. Баби гвалтують, ворожою стіною стають між бабою та лікаркою й поглядають так, що, мовляв, тільки спробуй перепинять бабу. Пір'їна не помагає. Тоді, пошепотівшись, баби хрестяться й знов починають місити Явдоху. Лікарка, побачивши це, широко розплющує очі, на мент кам'яніє, потім раптом все лице її спалахує вогнем, вона кидається на стіну бабів і, розмахнувшись, зо всієї сили б'є по лиці одну бабу, потім другу, третю, розпихає, хапа за руки місильниць і одпихає з такою люттю, що тітка Катря заточується й трохи не пада.

— Геть звідси, чортові душі! — кричить вона, і губи їй помітно для всіх дрижать.

Вона знов кидається на юрбу і б'є кого попало. Баби, ошелешені й злякані, сунуть до дверей, товпляться й, як вівці, викочують в сіни й надвір.

— Я вас під суд усіх оддам, я вас в тюрмі погною за це! Геть звідси, щоб ні одної мені тут не було! Геть, геть усі!

Е, ця баришенька не плоха собі вдалася!

Молода, молода, а ручка така, що аж зашарілись щоки тих, яким попало від ляпасу.

А найбільше утишують бабів такі слова, як «суд», «тюрма». Вони зразу згадують, що ця баришенька — начальство, що приїхала на земських конях із дзвониками.

Баба ж Чапля наперед усіх опинилась надворі, їй теж загилила дохтурка.

— Стійте! Не всі виходьте. Дві баби зостаньтесь тут! Помагать мені будете. От ви — задні, — зоставайтесь!

Дві молодичі, що найменше галасували, а через те не поспішали з хати й опинились позаду усіх, нерішуче зупиняються, дивляться на дохтурку й вертаються.

— Замкніть двері! Нікого не пускайте. Я вам покажу.

Біляве, як вії, волосся дохтурки розкудовчилось і золотистими пасмами спадає їй на зчервоніле, сердите, рішуче лице. Губи вже не дрижать, очі не щуряться. Вона покрикує на бабів, строго наказує, як тримати, що робити; ступає твердо й дивиться на Явдоху теж з таким виглядом,

ніби має не дитину витягати, а битися із нею.

А на подвір'ї тим часом стоїть гомін і гудіння, як у вулику серед потривожених бджіл. Ті, що не були всередині, розпитують, хвилюються й сердяться. Та як?! Злякались якоїсь дівчини?! Та що, що дохтурка?! Та вона має право різати живу дитину? Хто то дав їй таке право? Де то видано таке?!

Сашко вже давно зліз із груші, скинув другого чобота й бігає серед бабів, жадно прислухаючись до балачок. Часом шепочеться з Юхимом і тривожно поглядає на вікна, заліплені бабами та молодицями.

Молода лікарка теж чує грізний гомін знадвору. Вона вже трохи заспокоїлась, і тривога холодком подуває їй на серце: а що, як уже пізно, як дитини врятувати не можна, як помре породілля? Чи вийде вона живою з цього баб'ячого киплячого казану? А тут ще одіслала кучера з кіньми на станцію.

Явдоха лежить непорушна і здається мертвою. Сині, брудні ноги її лежать пальцями догори, рівно й моторошно. Живіт випнутий, жовтий, страшний.

Тривога дужче охоплює лікарку, й руки починають дрижати, коли вона береться за щипці. На молодиць вона вже не кричить, а говорить лагідно, коротко, одривисто. Часом поглядає на вікна, заставлені плямами лиць, од яких у хаті зовсім темно, хоче крикнуть, щоб одступились, не застували, але про себе маха рукою й береться до операції.

Баби прикипають до шибок і стежать за нею.

— Бере, бере ножі! — сповіщають вони задніх. І слово «ножі» розходиться серед натовпу, наганяє страх, злість, обурення.

— О! Дивіться, дивіться, що робить! Господи, цариця небесна, ріже! Вже ріже! Аж Явдоха кинулась! О, кричить! Чуєте? Чуєте?

Навіть крізь скло вікон чути несамовитий крик Явдохи, що прийшла до себе й знов б'ється в руках двох молодиць. На подвір'ї хвилювання доходить до того, що юрба кидається в сіни, торго, б'є в двері й кричить:

— Не даймо різати!! Пуска-ай! Одчиняй двері! Бийте її, стерву! Що це таке?!

Знадвору б'ють у вікна, шарпають, одна шибка з дзвякотом б'ється й пада всередину в хату. Крик Явдохи тоді чується ще голосніше, несамовитіше, підіймає мороз по тілі. Очі всім стають круглими, дикими, повними жаху й накипілої люті.

А біля полу між колінами Явдохи стоїть лікарка і, щось беззвучно про себе говорячи блідими губами, вся закривавлена, робить своє.

Коли двері під напором розлюченої юрби одщипуються й розчиняються і весь натовп оскаженілих жінок вривається з галасом у хату, лікарка підхоплює на руки дитину і підводиться. Серед гамору чується пронизуватий дитячий крик. На руках дохтурки, закривавлених, покритих слиззю, лежить жовтяво-червоний шматок м'яса, ворухиться, випинається й тоненько верещить. Явдоха ж лежить тихо-тихо, звівши одну руку з полу, й ледве водить стомленими, але вмить заспокоєними очима.

В хаті зразу стихає. Галас замирає в сінях, в кухні, надворі, біля вікон.

— Витягла, витягла! Живе! І Явдоха жива! Та малісіньке, крихотне. Та матінко ж моя! Витягла! Живе!

Обличчя всі повернені до полу, до шматочка живого, червоного тіла, розлізаються в посмішки, добрі, зворушливі, соромливі. Зараз же десь беруться ночви, окріп, пелюшки.

Дохтурка скидає свій закаляний кров'ю балахон, миє знов водою з пляшки руки, потім свої «ножі» і вже посміхається, лукаво щурячи одне око й збираючи хитрі, добрі зморшки на носі.

А коли її виряджають уже з двору, баби товпляться круг брички, хапають її за руки, цілують, просять полічити їх. . Сашко сидить на передку з кучером, за яким бігав на село, гордо, тожествуюче погляда на юрбу й весело підморгує Юхимові, який стоїть біля бричкий заздро дивиться на його.

І довго ще після того, як стихає дзвоник за церквою, гомонять на подвір'ї Сидоренчихи баби. Сонце сідає за городами, сиві листки капусти стають червоними і блискучими. Голосніше кумкають жаби, подихає димом із села, люди варять вечерю.

Постійна адреса: http://ukrlit.org/vynnychenko_volodymyr_kyrylovych/baryshenka